

УДК 347.61.1
Вонсович Х.І.,
асистент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Чернівецького факультету
Національного університету
„Одеська юридична академія”

Сімейні правовідносини, що виникають в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій

Стаття присвячена дослідженню загальних питань юридичної природи сімейних правовідносин, підстав їх виникнення, визначення кола учасників відносин застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Ключові слова: сім'я, сімейні правовідносини, шлюбно-сімейні правовідносини, материнство (батьківство), подружжя, визначення походження дитини.

Статья посвящена исследованию общих вопросов юридической природы семейных правоотношений, оснований их возникновения, определение круга участников отношений применения вспомогательных репродуктивных технологий.

Ключевые слова: семья, семейные правоотношения, брачно-семейные правоотношения, материнство (отцовство) супруги, происхождения ребенка.

To research on general legal nature of family relationships, the grounds of family relationships, defining the circle of relations of assisted reproductive technologies.

Key words: family, family relationship, marriage and family relationship, parentage (paternity), spouses of origin of the child.

Постановка проблеми. У другій половині ХХ століття законодавці багатьох країн зіткнулись із необхідністю правового регулювання відносин, що виникають при застосування допоміжних репродуктивних технологій. Науково-технічний прогрес, глобалізація і зміни розуміння гендерних ролей покликали розширення різновиду сімейних правовідносин. В той

же час гарантування Конституцією кожній людині таких прав, як право на сім'ю, право на повагу особистого сімейного життя, поставило перед право твояцями завдання визначення оптимальних механізмів регулювання нових відносин.

Аналіз дослідження даної проблематики. Дану тему досліджу валили такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Н.А.Аблятіпова, Л.К. Айвар, Ю.Ф. Безпалова, В.А. Ватрас, Е.С.Митрякова, А.А. Пестрикова, М.В. Сопель.

Мета даної статті полягає у визначенні суб'єктного складу учасників відносин в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Виклад основного матеріалу. Життя кожної людини є особливим, багатоаспектним та неповторним. Протягом нього фізична особа стає учасником різних суспільних відносин, у тому числі правовідносин — цивільних, трудових, адміністративних, житлових тощо, деколи — й кримінальних. Однак важко уявити, щоб особа протягом життя не перебувала у сімейних відносинах того чи іншого виду. Найімовірніше це є неможливим.

Інтерес до проблем сім'ї, шлюбно-сімейних правовідносин, шлюбу не випадковий. Шлюб завжди був основою сім'ї, будучи первинним осередком суспільства, зазнаючи їхній вплив, впливаючи на суспільство. Саме тому з виникненням класового суспільства, з утворенням держави та права, з оформленням вимог класової моралі цей суспільний феномен — „шлюб і сім'я” — виявився в полі подвійного регулювання: правового та морального [1, с. 279].

Основною особливістю сімейного права взагалі є те, що центральним та головним об'єктом його регулювання є інститут сім'ї, що зрештою вирізняє комплекс норм з ряду інших, і дає підстави говорити про сімейне право як окрему галузь права. Комплекс норм, що регулює сімейні відносини, має свою особливість порівняно з іншими нормами права. Полягає ця особливість, насамперед в тому, що вся система норм, пов'язаних із сім'єю, повинна гуртуватися навколо мети адекватного забезпечення існування та функціонування сім'ї як специфічного та унікального соціального явища, і відповідно, діяти з іншими соціальними нормами, що стосуються сімейного життя.

Наскільки складним і комплексним інститутом є сім'я як така, настільки ж своєрідним є і її нормативне регулювання. Сім'я, як відомо, підпадає під регулювання практично всіх існуючих соціальних норм: морально-етичних, релігійних, правових тощо. І тут варто відзначити, що, по-перше, на відміну від багатьох інших галузей права, правові норми у сфері сімейних відносин мають лише певне досить обмежене поле впливу — правовому регулюванню підлягають ті сімейні відносини, які можуть бути урегульовані правом та вимагають такого регулювання. І, по-друге, аби бути ефективним та адекватним регулятором, право має діяти узгоджено із рештою соціальних регуляторів [2, с.35].

В теорії права склалося визначення правовідносин, як суспільних зв'язків, які виникають на підставі норми права, учасники яких мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки, забезпечені державою (або сторони яких пов'язані взаємні взаємними юридичними правами і обов'язками, які охороняються державою). Правовідносини є головною ланкою механізму правового регулювання, способом реалізації права.

Сімейні правовідносини виникають в результаті впливу сімейно-правових норм на суспільні відносини, що ними регулюються дані відносини (нормативні передумови); наділення суб'єктів правоздатністю, що дозволяє їм бути носіями прав і обов'язків, передбачених в правових нормах (правосуб'єктні передумови); наявність відповідних юридичних фактів, з якими норми пов'язують виникнення даних правовідносин (юридично-фактичні передумови) [3, с. 81].

Під сімейними правовідносинами розуміється конкретний правовий зв'язок, який базується на шлюбі, кровній спорідненості (родинності), усиновленні, інших формах влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, що виникає між суб'єктами, які наділені суб'єктивними правами і обов'язками, передбаченими нормами сімейного права [4, с. 111].

В юридичній літературі до розуміння сімейних правовідносин підходять по-різному. Традиційним є широке розуміння поняття „сімейні правовідносини”. Воно включає: а) правовідносини між членами сім'ї (внутрішні сімейні правовідносини); б) правовідносини, які визначаються

сімейними, хоча виникають за межами сім'ї (зовнішні сімейні правовідносини) [5, с. 47]. При цьому внутрішніми сімейними правовідносинами вважаються ті, що виникають між членами сім'ї, наприклад відносини між подружжям, батьками та дітьми, які проживають однією сім'єю, пов'язані спільним побутом та взаємними правами та обов'язками. Зовнішніми — правовідносини між особами, які склали сім'ю раніше, або взагалі не були членами однієї сім'ї, однак, пов'язані такими правами та обов'язками, які за своєю суттю є сімейними. Це — аліментні правовідносини колишнього подружжя; між дитиною та одним із батьків, з яким дитина разом ніколи не проживала; між онуками та бабою, дідом, які не проживають разом тощо.

Нині широко вживаним є поняття „сімейні правовідносини” та „шлюбно-сімейні правовідносини”. Існування обох дефініцій можна пояснити наявністю у правовому полі України до 1 січня 2004 р. двох кодексів: Кодексу про шлюб та сім'ю України від 20 червня 1969 р. та нового Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р., та підкресленням особливої ролі шлюбу як основної підстави виникнення шлюбно-сімейних правовідносин. Обидва терміни можуть застосовуватись, але якщо проаналізувати поняття „шлюбно-сімейні правовідносини”, то на перший план виводиться шлюб як основна підстава виникнення сімейних правовідносин. Це означає, що реєстрація шлюбу є вирішальним фактом виникнення шлюбно-сімейних правовідносин, а таким чином відкидається на другий план інші підстави виникнення сімейних правовідносин (кровна спорідненість, усиновлення, інші форми влаштування дітей позбавлених батьківського піклування). Крім цього, сімейні правовідносини можуть виникати і без реєстрації шлюбу — народження дитини одинокою матір'ю тощо. Тому більш доцільним є застосування родового поняття „сімейні правовідносини”, без вказівки на домінуючу роль шлюбу у їх визначені [6, с. 371 – 372].

Відповідно до ч. 3 ст. 1 Сімейного кодексу України первинним та основним осередком суспільства є сім'я. Це обумовлено роллю та завданнями, які покладаються на сім'ю. Вона виконує важливі і тільки їй притаманні функції в житті та задоволенні особистих інтересів суспільства. Значення сім'ї

зводиться передусім до того, що в ній народжуються і виховуються діти. Їх виховання, фізичний та духовний розвиток є основним обов'язком сім'ї.

Сімейні правовідносини виникають, змінюються та припиняються внаслідок різноманітних конкретних життєвих обставин. Юридичним фактом, на основі якого виникають правовідносини між батьками і дітьми, є визначення походження дитини від батьків.

Народження дитини становить репродуктивну функцію сім'ї, одну із найголовніших її функцій. У сім'ї батьки і діти наділені певними правами та обов'язками. Права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому державними органами реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку. Це положення ст. 121 Сімейного кодексу України, звичайно ж, стосується як дітей, народжених у шлюбі, так і дітей, народжених особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі (народжені поза шлюбом).

Як відмічається в літературі, важливим для визначення походження дитини є факт кровної спорідненості батьків і дітей, і він є визначальним. Даний факт є основоположним на протязі довгого періоду часу. Але сучасна медицина дозволяє розділити кровну (генетичну) спорідненість і народження дитини, тому виникає необхідність визначення нових правостановлюючих фактів походження дитини [7, с. 129].

Більшість осіб, які створили шлюб, вступивши у сімейні правовідносини, не зустрічаються у процесі спільного життя із труднощами, які пов'язані з неспроможністю до дітонародження, в повному обсязі реалізуюючи своє особисте немайнове право, гарантоване Сімейним кодексом України — право на батьківство та материнство (ст. 49, 50 СК України). Проте, трапляються випадки, коли подружжя не в змозі природним шляхом народити дитину, у зв'язку з наявністю вродженої або набутої хвороби. Вихід у цій ситуації залежить від вольового рішення подружжя, і якщо вони прагнуть реалізувати своє право на батьківство (материнство), то законодавець їм дає таку нагоду — використавши так званий „інститут допоміжних репродуктивних технологій”.

Якщо жінка може реалізувати право на материнство як на природних підставах (біологічних), так і правових (соціальне материнство), такі ж права може реалізувати і чоловік.

Природними підставами як для материнства, так і батьківства, є біологічне — чоловік запліднює дружину, а вона народжує дитину з подальшим встановленням її походження в порядку визначеному законом (стаття 122 Сімейного кодексу України).

Соціальне материнство (батьківство) може виникнути шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій (стаття 123 СК України). Якщо біологічне материнство (батьківство) є природним явищем, то соціальне материнство (батьківство) відноситься до штучного запліднення тих матерів, які не можуть самі зачати або народити дитину через різні медичні показники. Це ж відноситься і до майбутнього батька, який не може запліднити дружину [8, с. 290].

Слід зазначити, що проблематика і штучного запліднення, і імплантації зародка є предметом регулювання не лише Сімейного кодексу. Сама процедура визначається в законодавстві про охорону здоров'я, укладення відповідного договору між подружжям і сурогатною матір'ю регулюється нормами цивільного права, визначення походження дитини регламентується вже сімейним законодавством. Отже, це правовідношення носить комплексний характер, і йому властиві елементи і сімейно-правових, і цивільно-правових, і адміністративно-правових відносин. Проте, домінуючими є сімейно-правові (особисті немайнові та пов'язані з ними майнові відносини, що ґрунтуються на шлюбі, кровній спорідненості, прийнятті в сім'ю дитини на виховання), оскільки сам факт імплантації зародка відбувається з метою появи нового суб'єкта сімейного права — дитини, яка одержує разом із життям батьків і сім'ю. Сурогатна матір в даній ситуації є похідним учасником, оскільки виступає своєрідним „донором”, живим організмом, що виношує дитину, але не стає при цьому матір'ю дитини. Щодо цивільно-правових відносин, то варто сказати, що вони теж відступають на інший план, так як укладення договору між подружжям і сурогатною матір'ю спрямоване на виникнення сімейних відносин між подружжям і новонародженою дитиною,

тобто вони мають значення лише в частині застосування договірних зобов'язань, які регулюються цивільним правом. Більше того, можна поставити питання про сімейно-правову природу цього правочину — Сімейний кодекс України розширив договірне регулювання сімейних відносин, збільшивши кількість диспозитивних норм (сімейний договір, шлюбний договір, договір про патронат), а тому стає можливим його віднесення до сімейно-правових договорів і врегулювання на рівні Сімейного кодексу, тим паче це не суперечитиме ст. 8 СК України (застосування до регулювання сімейних відносин Цивільного кодексу України).

Суб'єктний склад учасників відносин штучного запліднення:

1. Подружжя, тобто чоловік та жінки, які перебувають у шлюбі і спільно вступають у правовідносини і надали свій генетичний матеріал для здійснення імплантації ембріона в організм сурогатної матері, з метою народження власної дитини за допомогою здорової жінки.

Крім того, суб'єктами правовідносин, що виникають при імплантації ембріона дитини жінці із генетичного матеріалу подружжя можуть бути особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, але спільно проживають, ведуть спільне господарство, не реєструючи шлюб (ст. 74 СК України). Проте, як відзначається в літературі, на цих осіб після народження дитини сурогатною матір'ю законодавець має покласти обов'язок зареєструвати шлюб. Подружжя виступає основним суб'єктом правовідносин щодо сурогатного материнства, вони і є суб'єктами (учасниками) сімейних відносин, що підтверджується ч. 1 ст. 2 СК України, в якій зазначається, що Сімейний кодекс України регулює особисті немайнові та майнові відносини між подружжям.

2. „Сурогатна мати” — це жінка, яка за допомогою штучного запліднення виношує та народжує дитину для іншої особи або сім'ї, які за медичними показниками не мають змоги зачати та народити дитину.

У ст. 2 СК України вказується вичерпний перелік учасників сімейних відносин, у якому сурогатна матір не згадується. Принципово, виходячи із суті сімейних відносин, ця жінка не

може бути їх суб'єктом, оскільки відсутня кровна спорідненість, шлюб і факт прийняття в сім'ю на правах рідної дитини (усиновлення), що є обов'язковими умовами підтвердження наявності сімейних відносин. Але на практиці трапляються ситуації, коли народжується дитина, а подружжя відмовляється приймати її до себе в сім'ю або гине, внаслідок, приміром, автокатастрофи. В цій ситуації відбувається змішування суб'єктного складу, тобто сурогатна матір стає одночасно справжньою матір'ю. В даному випадку вона буде суб'єктом сімейних відносин, але не з самого початку, а згодом — після реєстрації відповідного акту цивільного стану — народження дитини і запису її матір'ю. Тобто, однозначно і категорично стверджувати, що сурогатна матір не є суб'єктом сімейних відносин, неможливо.

3. Лікувальний заклад — безпосередньо лікар-хірург, анестезіолог, хірургічна сестра, асистент лікаря. Лікувальний заклад можна розглядати як юридичну особу чи як сукупність вище перерахованих фізичних осіб. Юридичні особи не є суб'єктами сімейних правовідносин в традиційному розумінні, що є специфічною рисою сімейного права і відмежовує його від інших галузей права. Проте мова може йти про квазіучасника сімейних відносин — юридичну особу.

Висновки. Підсумовуючи слід сказати, що сімейні правовідносини — це конкретний правовий зв'язок, який базується на шлюбі, кровній спорідненості (родинності), усиновленні, інших формах влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, що виникає між суб'єктами, які наділені суб'єктивними правами і обов'язками, передбаченими нормами сімейного права.

Правовідносини, що виникають між особами, які дали згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій, є специфічним видом сімейних правовідносин, носять комплексний характер, відзначаються полісуб'єктним складом і не достатньо визначеною правовою природою, особливо щодо їх галузевої належності.

Література:

1. Сафончик О. І. Деякі питання розвитку законодавства з питань виникнення та припинення шлюбно-сімейних правовідносин / О.І.Сафончик // Актуальні проблеми держави і права. — 2011. — Вип. 59. — С. 277 — 284.
2. Бурлай О. О. Особливості сімейних правовідносин як об'єкту регулювання міжнародного приватного права / О. О. Бурлай // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2005. — Вип. 58, ч. 1. — С. 35 — 36.
3. Антокольская М. В. Семейное право: учебник / М.В.Антокольская. — М.: Юристъ, 2003. — 333с.
4. Ватрас В. А. Про сутність сімейних правовідносин / В.А. Ватрас // Вісник. — Хмельницький, 2003. — № 3 – 4 (7 – 8). — С.111 — 118.
5. Сімейне право України: підручник / [Л. М. Баранова, В.І.Борисова, І. В. Жилінкова та ін.]; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 264с.
6. Ватрас В. А. До питання про поняття сімейних правовідносин / В. А. Ватрас // Держава і право. — К., 2004. — Вип. 23: Юридичні і політичні науки. — С. 369 — 374.
7. Пестрикова А. А. Установление родительских прав при использовании суррогатного материнства / А. А. Пестрикова // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Проблеми цивільного права та процесу”. — Х., 2007. — С. 129 — 131.
8. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. / Л. Є. Гузь, А. В. Гузь. — Х. : Фактор, 2011. — 576 с.

УДК 347.763 (1)

Сірко Р.Б.,

асистент кафедри цивільно-правових
дисциплін Чернівецького факультету
Національного університету
„Одеська юридична академія”

Договір перевезення пасажирів залізничним транспортом: проблемні питання

У запропонованій статті надається загальна характеристика договору перевезення пасажирів залізничним транспортом. При цьому наголошується, що перевізник як джерело підвищеного не-